

O znanju

Sejjid Muhammed Bakir Es-Sadr

UDK 28-1 : 140.8
165.01
165.171

U nastavku donosimo sedmo poglavlje knjige *Naša filozofija* od cijenjenog filozofa Sejjida Muhammeda Bakira Es-Sadra a koju je objavila Fondacija "Baština duhovnosti" 2013. godine. Kao što je urednik knjige i rekao u njenom uvodu ovo djelo je nastalo kao potreba vremena u kojem je živo autor i nastojanju da se ponudi dostatan odgovor na tada sve jaču propagandu i uticaj koje je marksističko učenje ostavljalo na naučne krugove i mladež. Iako su povodi pisanja ove knjige bili definisani svojim vremenom odnosno ideologijom koja danas predstavlja historiju ali univerzalnost tema kojima se ona bavi prevazili svoje vrijeme. Kroz historiji ljudske misli dva osnovna filozofska toka su kroz razne oblike bili sučeljeni. To je učenje po kojem je cjelokupna zbilja ograničena na materiju i ono učenje koje dokazuje postojanje i viših nematerijalnih zbilja od kojih je i znanje.

Sam autor u svom uvodu opisujući sadržaj knjige kaže: "Djelo *Naša filozofija* predstavlja zbirku naših osnovnih ideja u vezi sa svijetom i našim načinom gledanja na njega. Stoga je knjiga, izuzmemo li uvod, podijeljena na dva dijela, odnosno na dva istraživanja: jedno, koje se bavi teorijom znanja, a drugo, koje se bavi filozofskom slikom svijeta.

Zadaci prvog istraživanja ovog djela mogu se sažeti u sljedećem:

1. pružiti dokaze za opravdanost racionalne logike prema kojoj je racionalna

metoda mišljenja opravdana i valjana te pokazati kako um, budući da je opremljen nužnim znanjem koje prethodi iskustvu, predstavlja primarni kriterij ljudskog mišljenja;

2. proučiti vrijednost ljudskog znanja te pokazati kako je moguće dopustiti da znanje ima istinsku vrijednost utemeljenu na racionalnoj logici, a ne na dijalektičkoj logici koja znanju ne može priskrbiti istinsku vrijednost."

Znanje (percepcija)

Najvažnije filozofsko pitanje u vezi sa znanjem jeste pitanje oblikovanja znanja u takvu filozofsku formu koja će otkriti njegovu zbilju i suštinu i pokazati da li se radi o materijalnom fenomenu prisutnom u materiji kada ona dosegne određenu razinu razvoja, usavršavanja i upotpunjenja, kako to tvrde materijalisti, ili se, pak, radi o fenomenu koji je lišen svake materijalnosti i, skupa sa svojim manifestacijama, podržan određenom vrstom egzistencije, kako ga se filozofski shvata u metafizici.

Budući da je marksizam po svojoj prirodi materijalistička škola, on, naravno, naglašava materijalističku sliku o mislima i znanju. To se jasno vidi i iz sljedećih tekstova, čiji su autori Marx, Engels, Politzer i Garaudy, respektivno:

“Misao je neodvojiva od misleće materije. Ta materija supstanca je svih promjena.”¹

“Bez obzira na prividnu superiornost naše svijesti i misli, one nisu ništa do tjelesni ili materijalni organski produkt – a to je mozak.”²

Engels nastavlja:

“Nužno je da svaka pokretačka sila u ljudima prođe kroz njihove mozgove. Ovo je podjednako istinito i za hranu i piće koji započinju s osjećajem gladi ili žeđi. Ovaj osjećaj također se percipira ili zbiva u mozgu. Isto tako, utjecaji vanjskog svijeta na ljudsko biće izražavaju se u njegovu mozgu, gdje bivaju reflektirani u obliku osjećaja, ideja, motiva i namjera.”³

“Prirodne nauke pokazuju nam da nedostaci u razvoju mozga kod određene osobe predstavljaju najveću prepreku u smislu razvoja njegove svijesti i misli. Upravo ovo jeste slučaj s osobama umanjjenih intelektualnih sposobnosti. Misao je historijski produkt razvoja prirode ka višem stepenu savršenosti predstavljenog u osjetilnim organima i nervnom sistemu živih bića, a posebno u najvećem centralnom organu koji upravlja ostatkom bića, tj. u mozgu.”⁴

“Materijalno formiranje misli predstavlja nam, kako ćemo to vidjeti, dokaze koji zaslužuju povjerenje i prihvatanje.”⁵

Filozofska slika o znanju nije jedina slika o znanju vrijedna istraživanja i proučavanja, jer znanje stoji u fokusu različitih oblika istraživanja i proučavanja. Svaka naučna disciplina ima svoju vlastitu predodžbu koja raspravlja o jednom od mnogobrojnih problema u vezi sa znanjem, kao i o jednom aspektu tajni intelektualnog života čija ga tajanstvenost i kompleksnost i čine uzbudljivim. Međutim, iza svih ovih naučnih predodžbi, koncepcija i

slika nalazi se filozofska slika u kojoj nastaje sukob između materijalizma i metafizike, što je već ranije spomenuto. Prema tome, aktualno pitanje predmet je različitih oblika filozofskih i naučnih diskusija.

Mnogi pisci i istraživači zapali su u zabludu zbog nerazlikovanja aspekata na čije se temeljito proučavanje i analizu moraju usredotočiti naučne studije i aspekata o kojima filozofija treba dati svoju riječ. Na temeljima ove zablude ustanovljena je i materijalistička tvrdnja, koja drži da je znanje kakva ga nalazimo u filozofskoj slici metafizike nekompatibilno sa znanjem kakvo nalazimo u naučnim predodžbama. Već smo vidjeli kako je Georges Politzer pokušao dokazati materijalnost znanja s filozofskog stanovišta posredstvom djelića dokaza preuzetih iz prirodnih nauka. Međutim, on nikako nije sam u tom pokušaju, jer su i drugi također pokušali isto.

Iz ovog razloga držimo da je nužno odrediti filozofsko gledište u vezi s ovim pitanjem, a u svrhu onemogućavanja pokušaja koji imaju cilj unošenje smutnje i nereda između filozofskog i naučnog polja djelovanja, te optuživanje metafizičkog objašnjenja znanja da je suprotstavljeno nauci i da odbacuje naučne istine i tvrdnje.

Zbog toga ćemo dati naše opće gledište u vezi sa znanjem i djelimično ga uporediti s različitim vrstama naučnog istraživanja, čime ćemo biti u stanju ustanoviti tačke razilaženja između nas i materijalizma općenito, te marksizma posebno, ali i aspekte koje naučne studije mogu preuzeti i istraživati; ovim će postati jasno da se takve studije ne mogu uzimati kao potpora materijalizmu u intelektualnoj bici koju vodi s metafizikom, a u svrhu uspostavljanja najpotpunije filozofske slike znanja.

Već smo ranije kazali da su aspekti znanja kojima se naučne studije bave mnogobrojni, a

¹ *Al-Maddiyya ad-Dialaktikiyya wal-Maddiyya at-Tarikhiyya*, str. 19.

² *Ludwig Feuerbach*, str. 57.

³ *Ibid.*, str. 64.

⁴ *Al-Maddiyya wal-Mithaliyya fi al-Falsafa*, str. 74–75.

⁵ *Ma Hiya al-Madda*, str. 32.

kao posljedica veze između nauka i različitih aspekata znanja, ali i zbog činjenice da nauka ima niz različitih naučnih škola, od kojih se svaka bavi istraživanjem znanja sa svoje specifične tačke gledanja. Naprimjer, fizička i hemijska istraživanja bave se određenim aspektima znanja. Fiziologija ima svoj vlastiti udio u istraživanju znanja, kao što to ima također i psihologija, sa svojim različitim školama, uključujući škole introspekcije,⁶ bihevizma, funkcionalizma⁷ itd. Svaka od ovih škola proučava različite aspekte znanja. Na kraju svega ovoga, pojavljuje se uloga filozofske psihologije koja znanje tretira iz svoje vlastite perspektive. Ona istražuje da li je znanje po svojoj suštini materijalno stanje nervnog sistema ili čisto duhovno stanje.

U onome što slijedi razjasnit ćemo ove različite aspekte u onoj mjeri koliko je potrebno da se osvijetli put našeg istraživanja i pokaže naše stanovište u vezi s materijalizmom i marksizmom.

Znanje na razini fizike i hemije

Fizika i hemija, na svojoj razini istraživanja, bave se fizičkim i hemijskim pojavama koje često prate sam čin spoznavanja. Primjeri ovakvih pojava jesu refleksija svjetlosti od vidljivih stvari, utjecaj elektromagnetskih vibracija na zdravo oko, hemijske promjene koje se pritom događaju, odbijanje zvučnih valova od akustičkih objekata, hemijske čestice koje se ispuštaju iz mirišljavih i začinjnih stvari, kao i drugi slični fizički podražaji i hemijske promjene. Svi ti događaji spadaju u domen naučne primjene fizike i hemije.

⁶ Škola introspekcije zagovara promišljanje o subjektivnom promatranju umskih procesa i stanja. Watsonov bihevizam predstavlja odgovor i odbacivanje introspekcije. On svjesno stanje promatra samo u smislu opservabilnih podataka.

Znanje na razini fiziologije

U svjetlu fizioloških eksperimenata, otkriveno je niz pojava i procesa koji se dešavaju u osjetilnim organima i nervnom sistemu, uključujući mozak. Iako su te pojave fizičke i hemijske prirode, kao i pojave i procesi spomenuti u prethodnom odjeljku, oni se ipak razlikuju od tih procesa po tome što se događaju u živom tijelu. Stoga se oni nalaze u određenoj vezi s prirodom živih tijela.

Putem takvih otkrića, fiziologija je bila u stanju utvrditi vitalne funkcije nervnog sistema, kao i ulogu koju njegovi pojedini dijelovi igraju u samom činu spoznavanja. Tako je, prema fiziologiji, mozak podijeljen na četiri reznja: čeonni, tjemeni, sljepoočni i zatiljni. Svaki od ovih reznjeva ima svoju specifičnu fiziološku funkciju. Motorički centri, primjerice, nalaze se u čeonnom reznju. Senzor-ni centri, koji primaju informacije iz tijela, locirani su u tjemenom reznju. Isto vrijedi i za osjetila dodira i pritiska. Kada su u pitanju specifični centri ukusa, mirisa i sluha, oni se nalaze u sljepoočnom reznju, dok su vizualni centri u zatiljnom reznju. Naravno, ima tu još mnogo više detalja – kada je mozak u pitanju.

Obično, jedna od dviju glavnih fizioloških procedura, odstranjenje i stimulacija, koristi se za dobijanje fizioloških informacija o nervnom sistemu. U prvoj proceduri odstranjuju se različiti dijelovi nervnog sistema. Nakon toga promatraju se promjene u ponašanju koje su rezultirale tim odstranjivanjem. U drugoj proceduri, s druge strane, električnim impulsima stimuliraju se specifični centri u kori mozga i promatraju senzorne ili motoričke promjene nastale tim impulsima.

⁷ Funkcionalizam predstavlja tendenciju u psihologiji prema kojoj su umski procesi, misli, osjetilna percepcija i emocije zapravo adaptacije biološkog organizma. Među zagovornicima ove teorije nalaze se: W. James, C. T. Ladd, C. S. Hall, J. Dewey i J. R. Angell.

Sasvim je jasno da putem svojih naučnih alata i eksperimentalnih metoda fizika, hemija i fiziologija ne mogu pokazati niti otkriti ništa drugo do događaje i sadržaje nervnog sistema, uključujući sve procese i promjene kroz koje prolazi.

Međutim, filozofsko objašnjenje zbilje i suštine znanja nije isključivo pravo ovih nauka, budući da ne mogu dokazati da su ti partikularni događaji isto što i znanje koje imamo kao rezultat naših vlastitih iskustava. Nesumnjiva i neosporna istina jeste ta da su takvi fizički, hemijski i fiziološki događaji i procesi povezani sa znanjem i psihološkim životom ljudskog bića. Oni igraju važnu ulogu u ovoj sferi. Međutim, ovo ne potvrđuje ispravnost materijalističkih tvrdnji prema kojima je i znanje materijalne prirode. Postoji jasna razlika između znanja kao nečega čemu prethode ili ga prate pripremni procesi na materijalnom nivou i znanja kao nečega što je po svojoj suštini materijalni fenomen ili proizvod materije na specifičnom nivou rasta i razvoja, kako to tvrde pripadnici materijalističke škole.

Prema tome, prirodne nauke ne proširuju svoju studiju na filozofsko polje, tj. na polje istraživanja znanja u njegovoj zbilji i suštini. One su negativne u ovom pogledu. Ovo je prisutno i pored činjenice da je škola psihološkog bihevizma pokušala objasniti znanje i misao u svjetlu fizioloških otkrića, posebno uvjetovanih refleksnih aktivnosti čija primjena na psihološki život vodi čisto mehaničkom viđenju čovječanstva. O ovome će kasnije biti više riječi.

Znanje u psihologiji

Psihološko istraživanje koje se bavi psihološkim problemima i pitanjima podijeljeno je u dvije grane. Jedna od njih jeste naučno istraživanje, koje predstavlja eksperimentalnu psihologiju; druga je grana filozofsko istraživanje, za koje je odgovorna filozofska

psihologija ili filozofija psihologije. I filozofija i psihologija imaju svoje vlastite metode i procedure istraživanja i ispitivanja.

Psihologija nastavlja tamo gdje fiziologija staje. Dakle, ona proučava i ispituje umski život i njegove psihološke procese. U tom specifičnom proučavanju, psihologija se koristi dvjema glavnim procedurama ili postupcima. Jedna je introspekcija, kojom se koriste mnogi psiholozi. Specijalno, ova procedura karakteristična je za školu psihološke introspekcije koja subjektivno iskustvo prihvata kao instrument svog naučnog istraživanja i koja zagovara osjećaje kao predmete psihologije. Druga procedura jeste objektivno iskustvo. U posljednje vrijeme ova procedura zauzima najvažnije mjesto u eksperimentalnoj psihologiji. Njena važnost posebno je naglašena u bihevizmu, koji objektivno iskustvo uzima kao osnovni element nauke. Iz tog razloga, bihevizam tvrdi da je predmet psihologije vanjsko ponašanje, jer je ono jedina stvar na koju se vanjsko iskustvo i objektivno promatranje mogu primjeniti.

Činjenice koje psihologija adresira jesu one koje je moguće otkriti ili introspekcijom ili vanjskim iskustvom. Što se tiče onih činjenica koje su van granica iskustvenog, one ne mogu biti predmetom eksperimentalne psihologije. Drugim riječima, ova psihološka škola široka je onoliko koliko i eksperimentalno polje i završava tamo gdje i ovo polje. Tu gdje se eksperimentalna nauka zaustavlja, započinje filozofija psihologije, isto kao što psihologija započinje tamo gdje staje fiziologija.

Najosnovnija funkcija filozofije psihologije jeste da pokuša otkriti one činjenice koje se nalaze izvan naučnog i eksperimentalnog polja. Filozofija slijedi ovaj cilj tako što usvaja psihološke postulate koje je ustanovila eksperimentalna nauka i proučava ih u svjetlu općih filozofskih zakona. S uputom tih zakona, filozofija naučnim rezultatima daje filozofsku interpretaciju i postulira još fundamentalnije objašnjenje umskog života.

Dakle, odnos između psihologije i filozofije psihologije analogan je odnosu između eksperimentalnih prirodnih nauka i filozofije tih nauka. Primjerice, prirodne nauke istražuju različite fenomene električnih struja i polja, električnu provodljivost i brzinu, kao i mnoge druge fizičke zakone elektriciteta. Razni drugi fenomeni materije i energije također se proučavaju duž istih linija. Međutim, priroda elektriciteta, materije i energije, u drugu ruku, predmet je filozofskih istraživanja. Isto vrijedi i za umski život. Naučno istraživanje bavi se fenomenima koji ulaze u sferu subjektivnog ili objektivnog iskustva. Rasprava o prirodi znanja i zbilji unutrašnjeg sadržaja umskih procesa povjerena je filozofiji psihologije ili filozofskoj psihologiji.

U svjetlu ovoga, uvijek možemo razlikovati naučne i filozofske strane nekog pitanja. Navest ćemo dva primjera ovoga, koji se odnose na predmete psiholoških istraživanja.

Prvi primjer jesu umske sklonosti po pitanju kojih se i filozofska i psihološka strana susreću. Filozofska strana predstavljena je kroz teoriju o karakternim osobinama ili sklonosti, koja kaže da je ljudski um podjeljen na moći i mnogobrojne sklonosti za različite vrste aktivnosti. Primjeri ovih moći i sklonosti jesu pažnja, mašta, memorija, spoznaja, volja i slične osobine. Ova ideja ulazi u djelokrug filozofske psihologije. Ona nije naučna ideja u smislu da je "iskustveno naučna". Naime, bez obzira na to da li je iskustvo subjektivno kao introspekcija, ili objektivno, kao što je naučno promatranje vanjskog ponašanja drugih, ono ne može naučno otkriti mnogostrukost ili jednoću sklonosti; jer, niti se mnogostrukost umskih moći niti se njihovo jedinstvo ili jednoća mogu podvrgnuti eksperimentima, bez obzira kojeg oblika bili.

Naučna strana pitanja sklonosti, s druge strane, ukazuje na teoriju formalnog trenin- ga u odgoju. Ova teorija kaže da se umske sklonosti mogu razviti kao cjelina, i to bezizuzetno, odgojem u jednoj temi i jednoj vrsti činjenica. Ovu teoriju su usvojili mnogobrojni obrazovni psiholozi koji su prihvatili teoriju karakternih osobina ili sklonosti koja je prevladala u psihološkoj misli do 19. stoljeća. Pretpostavili su da ako je sklonost jaka ili slaba kod određene osobe, onda je ona slaba ili jaka na svakom polju kod te osobe. Jasno, ova teorija se svrstava pod okrilje eksperimentalne psihologije. Ona je naučna teorija, obzirom da je podvrgnuta naučnim kriterijima. Dakle, moguće je pokušati naći kako na memoriju općenito utječe trening i vježbanje memoriranja određenog tematskog sadržaja. Time nauci postaje moguće da iznese svoj sud u svjetlu eksperimenata ovog oblika. Naknadno se naučni rezultat eksperimenata predstavlja filozofskoj psihologiji, tako da ova filozofija može proučavati, u svjetlu filozofskih zakona, filozofski značaj ovog rezultata i njegovo značenje mnogostrukosti i jedinstva sklonosti.

Drugi primjer izveden je iz središta teme o kojoj raspravljamo. To je čin vizualne percepcije. Ovo je jedan od glavnih predmeta istraživanja i na naučnom i na filozofskom polju podjednako.

U naučnom istraživanju vodi se oštra rasprava između zagovornika asocijacije⁸ s jedne strane, i branilaca učenja o obliku ili formi (Gestalt)⁹ s druge. Ta rasprava vrti se oko objašnjenja samog čina percepcije. Prvu skupinu čine oni koji osjetilno iskustvo smatraju jedinim temeljem znanja. I isto kao što hemičari analiziraju hemijske spojeve tako što ih razbijaju na njihove sastavne

⁸ Teorija asocijacije predstavlja tendenciju prema kojoj se sva umska stanja nastoje analizirati kroz proste elemente. Locke je preteča ove teorije u psihologiji.

⁹ Na njemačkom jeziku "der Gestalt" znači "oblik" ili "forma". Gestalt-školu u psihologiji utemeljili su u Njemačkoj oko 1912. godine Max Wertheimer,

Wolfgang Kohler i Kurt Koffka. Ona čovjekovo iskustvo interpretira u smislu organiziranih cjelina. Samo kroz cjelinu dijelovi stječu svoju egzistenciju i karakter. Bez cjeline dijelovi ne postoje. Ovo je jasno odbacivanje analitičke tendencije ili atomizma koji srećemo u teoriji asocijacija.

elemente, zagovornici asocijacije analiziraju različita umska iskustva u smislu primarnih osjećaja povezanih i združenih instrumentalnim i mehaničkim procesima, u skladu sa zakonima asocijacije. Postoje, međutim, dva aspekta ove teorije. Prvi se odnosi na to da izvor sastava umskog iskustva predstavljaju primarni osjećaji ili proste ideje koje hvataju i dokučuju osjetila. Drugi se odnosi na to da se ovaj sastav i spajanje odvijaju mehanički i u skladu sa zakonima asocijacije.

Prvi aspekt već smo proučili u teoriji znanja kada smo govorili o primarnom izvoru ljudskih predodžbi, slika i ideja te empirijskoj teoriji Johna Lockeja, koji se smatra utemeljiteljem teorije asocijacija. Tamo smo zaključili da izvor nekih elemenata ili jedinica predodžbi i racionalne misli nisu osjetila. Zapravo, takvi elementi ili jedinice proizvod su pozitivne, učinkovite aktivnosti duše.

S druge strane, drugim aspektom pozabavila se Gestalt-škola koja je odbacila analitički pristup proučavanju stanja svijesti. Pripađnici ove škole odgovorili su na mehaničko, asocijativno objašnjenje čina spoznavanja ili saznavanja insistiranjem da je nužno proučiti svako iskustvo kao jedinstvenu cjelinu te da ta cjelina ne predstavlja tek stapanje ili spajanje osjetilnih iskustava. Zapravo, ona ima prirodu dinamičkog racionalnog reda, poretka, koji je u skladu s određenim zakonima.

Nakon što smo pojasnili gornje dvije tendencije, pogledajmo kako one naučno objašnjavaju čin vizualne percepcije. U svjetlu teorije asocijacija kaže se, primjerice, da se slika kuće koja se formira na mrežnjači oka prenosi u mozak dio po dio. Tamo, u specifičnom dijelu mozga, nalazi se slika koja sliči slici koja se formira na mrežnjači. Nakon toga dolazi do aktivacije uma koji ovoj moždanoj slici pridružuje ideje iz prethodnog iskustva u umu i koje su time umski asocijiraju s kućom. Ovo se odvija u skladu s mehaničkim zakonima asocijacije. Rezultat ovoga jeste racionalno znanje slike kuće.

U svjetlu Gestalt-teorije, s druge strane, znanje od samog početka ovisi o stvarima kao cjelinama i njihovim općim formama, s obzirom na to da postoje primarni oblici i forme u vanjskom svijetu koji odgovaraju oblicima i formama u umu. Prema tome, poredak umskog života možemo objasniti kroz poredak zakona vanjskog svijeta, a ne kroz kompoziciju i asocijaciju. Neki dio forme ili cjeline spoznatljiv je samo u odnosu na cjelinu i mijenja se u skladu s promjenama forme.

Objašnjenju vizualne percepcije dali smo naziv "naučno objašnjenje" zato što je to objašnjenje obuhvaćeno eksperimentalnim poljem i organiziranim promatranjem. Prema tome, znanje o formi i promjena dijela u skladu s promjenom forme empirijske su naravi. Iz tog razloga Gestalt-škola dokazala je svoju teoriju eksperimentima koji pokazuju da ljudska bića ne percipiraju tek dijelove. Zapravo, ona percipiraju nešto drugo, a to su oblik ili sklad. Moguće je da svi dijelovi budu prisutni a da oblik ili sklad ne bude percipiran. Dakle, forma otkriva dijelove. Ovdje se ne želimo detaljno baviti naučnim objašnjenjem i studijama čina vizualne percepcije. Zapravo, gornja prezentacija ima cilj da nam pomogne odrediti poziciju filozofskog objašnjenja jednog takvog čina.

U vezi s ovim možemo reći da nakon svih ovih naučnih studija umska percepcija vizualne slike postavlja pitanje i pred Gestalt-školu i pred zagovornike teorije asocijacija. Ovo pitanje tiče se slike koju um dokučuje i koja se formira u skladu s mehaničkim zakonima asocijacije, ili u skladu sa zakonima oblika i forme: šta je suština takve jedne slike i da li je ona materijalna ili nematerijalna? Ovo fundamentalno pitanje predstavlja filozofski problem koji filozofska psihologija mora proučavati i ponuditi rješenje. Materijalizam i metafizika dali su dva proturječna odgovora na njega.

Dosada je postalo jasno da naučna psihologija (eksperimentalna psihologija) ne može

insistirati na materijalističkom objašnjenju znanja u ovoj oblasti i ne može negirati egzistenciju bilo čega u umskom životu što je izvan materije, kako to materijalistička filozofija radi; jer, psihološki eksperimenti, bilo subjektivni ili objektivni, ne protežu se na ovo umsko polje i ne obuhvataju ga.

Znanje u filozofskom smislu

Pogledajmo sada kako filozofija tretira znanje, nakon što smo razjasnili njegov značaj i odnos s različitim praktičnim naučnim granama, u skladu s filozofskom metodom psiholoških studija. Ova metoda može se ukratko iskazati, kako je to ranije spomenuto, kao usvajanje naučnih istina i eksperimentalnih postulata te kao diskusija ovih istina i postulata u svjetlu zakona i principa prihvaćenih u filozofiji, čime se omogućava izvođenje novih istina iz istina već otkrivenih eksperimentima.

Uzmimo za primjer umsku percepciju vizualne slike kao tipičan primjer općeg umskog života čije je objašnjenje predmet neslaganja između metafizike i materijalizma. Naša filozofska predodžba o znanju utemeljena je na sljedećem: 1) geometrijskim svojstvima percipirane slike i 2) fenomenu stabilnosti u činovima vizualne percepcije.

1. Geometrijska svojstva percipirane slike

Krenut ćemo od intuitivne istine koju izvodimo iz našeg svakodnevnog života i uobičajenog iskustva. To je istina da slika koju nam daje naše umsko procesuiranje vizualne percepcije uključuje geometrijska svojstva dužine, širine i visine i koja se javljaju kod različitih oblika i zapremina. Pretpostavimo da smo posjetili vrt koji je kilometrima velik i da smo letimičnim pogledom percipirali taj vrt kao jasnu cjelinu u kojoj imamo raznorazne voćke, cvijeće i lišće prepuno različitih formi života, klupe oko jezerca, slavujev pjev kao i cvrkut

drugih ptica. Pitanja koje se postavlja u vezi s ovom predivnom slikom koju percipiramo jednim pogledom jeste sljedeće. Šta je zapravo ova slika koju doživljavamo? Da li je ona isto što i vrt i njegova objektivna zbilja? Ili je materijalna slika u specifičnom materijalnom organu nešeg nervnog sistema? Ili, možda, nije ni jedno ni drugo, već nematerijalna slika koja slični objektivnoj zbilji i govori o njoj?

Jedna od antičkih teorija viđenja¹⁰ kaže da je vrt u svojoj vanjskoj zbilji slika koja je predstavljena u našoj umskoj percepciji. Ova teorija pretpostavlja da ljudska bića percipiraju samu objektivnu zbilju stvari zbog činjenice da određena vrsta svjetlosti koju emitiraju oči pada na vidljivi objekt. Međutim, ova teorija filozofskim razmatranjem već je rano odbačena. Naime, mogućnost obmane, varke, iskrivljene slike kroz osjetila koje nam omogućuju da percipiramo određene slike u određenim nerealnim formama dokazuje da percipirana slika nije isto što i objektivna zbilja. Ako to nije tako, postavlja se pitanje šta je onda objektivna zbilja percipirane varljive osjetilne percepcije? Ovu teoriju kasnije je odbacila i nauka, jer je naučno dokazano da se svjetlosne zrake reflektiraju od vidljivih objekata na oko a ne vice versa, i da nemamo ništa drugo od vidljivih stvari do zrake koje padaju na mrežnjaču. Štaviše, nauka je dokazala da se naše viđenje stvari može desiti godinama nakon što ta stvar nestane. Primjerice, zvijezdu Sirius vidimo tek nakon što svjetlost koju emitira dođe do našeg oka godinama nakon što je emitirana. Ta svjetlost proizvodi sliku na mrežnjači, sliku koja je stara, ali mi kažemo da vidimo Sirius. Dakle, te svjetlosne zrake daju nam informacije o Siriusu od prije nekoliko godina. Moguće je da je Sirius u međuvremenu nestao, ali to ćemo tek naknadno saznati. Ovo je naučni dokaz da slika koju sada percipiramo nije isto što i Sirius na nebu, tj. objektivna zbilja te zvijezde.

¹⁰ Ovu antičku teoriju viđenja zastupao je Empedoklo.

Preostaje nam još da razmotrimo posljednje dvije pretpostavke. Druga pretpostavka koja kaže da je percipirana slika materijalni produkt u perceptivnom organu nervnog sistema jeste pretpostavka koja determinira filozofsko učenje materijalizma. Treća pretpostavka, s druge strane, koja kaže da percipirana slika ili umski sadržaj čina percepcije ne može biti materijalan nego je forma metafizičke egzistencije izvan materijalnog svijeta, pretpostavka je koja reprezentira filozofsko učenje metafizike.

Na ovome mjestu rasprave materijalističku pretpostavku možemo smatrati potpuno nevjerovatnom. Naime, percipirana slika sa svojom zapreminom, geometrijskim svojstvima i prostornošću – dužina, visina, širina – ne može egzistirati u tako malom materijalnom organu nervnog sistema. Čak i ako vjerujemo da se svjetlosne zrake reflektiraju na mrežnjaču u određenom obliku i da se zatim prenose kroz nervni sistem do mozga gdje se, u specifičnoj oblasti mozga, stvara slika slična onoj na mrežnjači oka, i pored svega toga materijalna slika nije isto što i umska slika. Ova posljednja nema ista geometrijska svojstva koja ima percipirana slika. I isto kao što ne možemo na listu papira prikazati i uhvatiti sliku vrta koju percipiramo jednim pogledom koja bi bila jednaka vrtu po njegovoj prostornosti, formi i dimenzijama, tako ne možemo u maloj oblasti mozga uhvatiti umsku ili perceptibilnu sliku ovog vrta koja bi ličila vrtu po njegovim geometrijskim svojstvima, formi i dimenzijama. Naime, otiskivanje velikih stvari na male nije moguće.

Prema tome, nužno je pretpostaviti sljedeće. Opažena slika, koja je zbiljski sadržaj umskog djelovanja, jeste metafizička forma koja posjeduje nematerijalnu egzistenciju. Ovo je sve što se misli pod metafizičkom, filozofskom slikom, predodžbom o znanju.

Ovdje se nekom može učiniti da je na pitanje percepcije slike sa svim njenim oblicima, zapreminom, dimenzijama i rastojanjima

odgovor dala nauka i psihološko istraživanje, koji su pokazali da postoji niz vizualnih i mišićnih faktora koji nam pomažu dokučiti ova geometrijska svojstva. Osjetilo vida ne dokučuje ništa drugo do svjetlost i boju. Dokučivanje geometrijskih svojstava stvari i objekata ovisno je o vezi između osjetila dodira i specifičnih kretnji i osjećaja. Ukoliko oslobodimo vizualni doživljaj od svih drugih doživljaja, nećemo vidjeti ništa do tačke svijetlosti i boje. Štaviše, nećemo biti u stanju percipirati oblike i zapremine. Nećemo čak biti u stanju razlikovati između kružne i kvadratne stvari. Ovo se događa iz tog razloga što su primarna svojstva i forme objekti osjetila dodira. Ponavljanjem eksperimenata s dodiranjem proizvodi se veza između tih opipljivih svojstava i niza vizualnih doživljaja, kao što su specifične razlike u svjetlosti i vidljivim bojama, kao i niza mišićnih pokreta, kakvi su kretnja adaptacije oka na bliske i daleke predmete. Nakon što se pojavi ova veza, možemo se riješiti opipljivih doživljaja pri percepciji oblika i zapremina usljed mišićnih doživljaja i kretnji koje su s njima povezane. Ako nakon ovoga ugledamo kružno tijelo, bit ćemo u stanju identificirati njegov oblik i zapreminu a da ga ne dodirujemo. To činimo tako da zavisimo od mišićnih doživljaja i kretnji koje su povezane s opipljivim objektima. Ovo je način na koji konačno percipiramo stvari s njihovim geometrijskim svojstvima, tj. ne samo kao vizualne doživljaje, već kao vizualne doživljaje koje prate drugi oblici osjetilnih kretnji preko kojih stječemo geometrijsko značenje zbog njihove veze s opipljivim objektima. Međutim, navika nas sprečava da ovo uočimo.

Ne želimo proučavati teoriju mišićnih i vizualnih faktora s naučnog stanovišta, jer to nije predmet filozofskog propitivanja. Stoga ćemo je priznati kao naučni postulat i pretpostaviti njezinu valjanost. Ova pretpostavka ne mijenja ni najmanje našu filozofsku poziciju. To je jasno, promatra li se u svjetlu

gornjeg prikaza filozofskog propitivanja u psihološkom istraživanju. Teorija se svodi na tvrdnju da umski spoznata slika – sa svim geometrijskim svojstvima, dužinom, širinom i visinom – ne postoji jedino usljed prostog vizualnog doživljaja. Zapravo, njezina egzistencija rezultat je saradnje s drugim vizualnim doživljajima i mišićnim kretnjama što su poprimili geometrijsko značenje putem svoje veze s osjetilom dodira i to kroz ponovljena iskustva. Nakon ovog priznanja, suočavamo se s prvobitnim filozofskim pitanjima – pitanjima koja se tiču umske slike koja se formira vizualnim doživljajem uz drugi doživljaji i kretanje – gdje je ova slika? Da li je ona materijalna slika koja egzistira u materijalnom organu, ili je metafizička slika oslobođena svake materijalnosti? I još jednom nalazimo se primorani usvojiti metafizičko viđenje. Razlog je taj što ova slika sa svojim svojstvima i dimenzijama od nekoliko kilometara ne može postojati u malom materijalnom organu, kao što ne može egzistirati na listu papira. Prema tome, to mora biti nematerijalna slika. Ovo je u pogledu fenomena geometrijskih svojstava poznate umske slike.

2. Stabilnost u činovima vizualne percepcije

Drugi fenomen na kojem naša filozofska slika može počivati jeste fenomen stabilnosti. Pod tim fenomenom podrazumijevamo da spoznata umska slika teži stabilnosti i ne mijenja se shodno promjenama slike koja se reflektira u nervnom sistemu. Ako, primjerice, postavimo olovku na udaljenost od jednog metra od sebe, na mrežnjači oka reflektirat će se specifična slika olovke. Udvostručimo li rastojanje olovke, reflektirana slika koja nastaje na mrežnjači bit će upola manja od one prve. Ovo se događa i pored činjenice da je promjena u našoj percepciji volumena olovke minimalna. Drugim riječima, umska slika koju imamo o olovci ostaje stabilna unatoč promjeni u reflektiranoj materijalnoj slici. Ovo

je jasan dokaz da su um i njegovo znanje nematerijalni fenomeni te da je spoznata slika metafizičke prirode. Također, jasno je da ovo filozofsko objašnjenje fenomena stabilnosti nije kompatibilno s bilo kojim ponuđenim naučnim objašnjenjem tog fenomena. Tako, moguće je objasniti ovaj fenomen na osnovu toga što se stabilnost spoznatog predmeta u njegovim različitim manifestacijama pripise iskustvu i učenju. Slično tome, u svjetlu naučnih eksperimenata može se reći da postoje utvrđeni odnosi između stabilnosti u njenim različitim manifestacijama i prostornoj organizaciji vanjskih predmeta koje znamo. Međutim, ovo ne rješava problem s filozofskog stanovišta, jer spoznata slika, koja ne prati promjene materijalne slike već ostaje stabilna kao rezultat prethodnog iskustva ili zbog specifičnog prostornog rasporeda, ne može biti slika koja se refleksijom objektivne zbilje formira na materiji nervnog sistema. Naime, takva reflektirana slika mijenja se shodno povećanju rastojanja između oka i zbilje, a spoznata slika ostaje stabilna.

Filozofski zaključak koji izvodimo iz ove rasprave jeste taj da znanje nije materijalni fenomen, kako to materijalisti tvrde, jer je materijalnost nekog objekta jedna od dviju stvari: ili je objekt suštinski materija, ili je fenomen koji egzistira u materiji. Znanje nije suštinski materija niti je fenomen koji egzistira u materijalnom organu, ili se na nj reflektira, kao što je mozak; znanje je podvrgnuto zakonima potpuno drugačijim od zakona kojima podliježe materijalna slika koja se reflektira na materijalni organ. Znanje primarno posjeduje geometrijska svojstva, a sekundarno stabilnost, nešto što nijedna materijalna slika koja se reflektira na mozak ne posjeduje. Na temelju ovoga, metafizika drži da je umski život, sa svojim znanjem i slikama, najbogatiji i najviši oblik života, s obzirom na to da nadilazi materiju i njezina svojstva.

Međutim, postavlja se sljedeće filozofsko pitanje koje slijedi izravno iz prvog: ako znanje

i slike koji predstavljaju naš umski život nisu u materijalnom organu, gdje su onda? Ovo pitanje zahtijevalo je otkriće nove filozofske istine: takve slike i znanje pojavljuju se i kreću sukcesivno na istoj razini, tj. na razini mislećeg čovjeka. Ova čovječnost nije uopće materijalno, kao što su mozak i moždina. Zapravo, radi se o određenoj razini nematerijalne egzistencije koju živo biće postiže svojim razvojem i upotpunjavanjem. Dakle, znalac ili mislilac jeste ova nematerijalna čovječnost.

Kako bismo dokaze za ovu tačku učinili što jasnijim, moramo znati da smo suočeni s trima stavovima. Jedan od njih jeste taj da je naše znanje tog vrta ili one zvijezde materijalna slika koja postoji u našem nervnom sistemu. Ovo gledište odbacili smo i naveli razloge tog odbacivanja. Drugi stav ili gledište jeste to da naše znanje nije materijalno, već da se radi o nematerijalnim slikama koje postoje neovisno o našoj egzistenciji. Ovo je također nerazumna pretpostavka. Ako su ove slike neovisne o nama, kakav je onda naš odnos s njima? Dalje, kako one postaju naše znanje? Eliminiramo li oba gornja gledišta, jedino preostalo objašnjenje bit će treći stav: da znanje i umske slike nisu neovisni u svojoj egzistenciji od ljudskog bića, zbog toga što nisu neovisna stanja ili refleksije u materijalnom organu. Zapravo, to su nematerijalni fenomeni koji opstoje u nematerijalnoj strani ljudskog bića. Prema tome, nematerijalno ili duhovno čovječanstvo jeste ono što zna i promišlja; to ne radi materijalni organ, iako materijalni organ priprema kognitivne uvjete za čvrstu vezu između duhovne i materijalne strane ljudskog bića.

Duhovna strana ljudskog bića

Ovdje dolazimo do vrlo važnog zaključka, da postoje dvije strane ljudskog bića. Jedna je njegova materijalna strana, koja je predstavljena u njegovu organskom sastavu. Druga

je njegova duhovna ili nematerijalna strana, koja predstavlja mjesto umske i intelektualne aktivnosti. Prema tome, ljudsko biće nije tek neka kompleksna materija; zapravo, njegova ličnost predstavlja dualnost materijalnih i nematerijalnih elemenata.

Ova dualnost otežava nam da otkrijemo oblik veze ili odnosa između materijalne i nematerijalne strane ljudskog bića. Ono što znamo jeste, prvo, da je taj odnos čvrst, tako da svaka od ovih strana neprekidno utječe na onu drugu. Ako, primjerice, osoba zamisli da vidi duha u mraku, počinje osjećati strah i treperenje. Također, ako osoba mora govoriti javno, počinje se znojiti. Dalje, ako bilo ko od nas počne misliti, u njegovu nervnom sistemu odvija se određena aktivnost. Ovo je utjecaj uma ili duše na tijelo. Slično tome, i tijelo vrši svoj utjecaj na um. Ako čovjek doživi visoku starost, umska aktivnost slabi. Dalje, čovjek koji je pijan može vidjeti jednu stvar kao dvije. Međutim, postavlja se pitanje kako je moguće da ove dvije strane, i tijelo i um, utječu jedna na drugu ako su različite i nemaju zajedničkih karakteristika? Tijelo je materija koja ima svoje vlastite karakteristike kao što su težina, masa, oblik i zapremina. Ono podliježe zakonima fizike. Um odnosno duša, u drugu ruku, nematerijalni je egzistent koji se odnosi na svijet izvan materije. Ovaj jaz koji dijeli ove dvije strane umnogome otežava objašnjenje njihova međusobnog utjecaja. Komad stijene može zgnječiti biljku na tlu, s obzirom na to da su oboje materijalni; dva komada stijene mogu se dodirivati i međudjelovati. Međutim, potrebno je objasniti kako je moguće da se dodiruju i međudjeluju dva bića iz dvaju različitih svjetova. Najvjerojatnije je teškoća davanja ispravnog objašnjenja ovom problemu odgodila usvajanje dualizma među modernim evropskim misliocima, nakon što su odbacili antičko Platonovo objašnjenje odnosa između duše i tijela kao odnosa između kočijaša i kočije

¹¹ Platon, *Phaedrus*, 246 a6ff.

kojom upravlja.¹¹ Platon je smatrao da je duša prastara supstanca oslobođena materije koja egzistira u natprirodnom svijetu. Kasnije se ona spušta u tijelo kako bi njime upravljala, slično kao što kočijaš izlazi iz svoje kuće i sjeda na kočiju kako bi njome upravljao. Jasnije je da Platonovo objašnjenje ovog čistog dualizma ili jaza koji dijeli dušu od tijela ne može objasniti usku vezu između ovoga dvoga, a koja svako ljudsko biće čini da se osjeća kao jedna cjelina a ne dvije stvari koje su došle iz dvaju različitih svjetova.

Platonovo objašnjenje nije uspjelo riješiti problem unatoč revizijama i popravkama koje su načinili Aristotel, koji je uveo ideju forme i materije, i Descartes, koji je uveo teoriju paralelizma između uma i tijela. Ova teorija kaže da se um i tijelo – duša i materija – kreću duž paralelnih linija. Svaki događaj koji se desi na jednoj od njih prati paralelni događaj na drugoj. Ovo nužno praćenje između umskih i tjelesnih događaja ne znači da je bilo koji od njih uzrok onom drugom. Međusobni utjecaj između materijalne stvari i nematerijalne stvari nema smisla. Zapravo, ova nužna uporednost između ovih dviju vrsta događaja posljedica je božanskog Proviđenja, koje je htjelo da osjećaj gladi uvijek prati posezanje ruke za hranom, pri čemu taj osjećaj nije uzrok ovom kretanju. Jasno je da je ova teorija paralelizma nova inačica Platonova dualizma i jaza koji dijeli um od tijela.

Problemi koji su rezultirali iz objašnjenja ljudskog bića na temelju unije duše i tijela doveli su do kristalizacije jedne nove tendencije u evropskoj misli, tendencije objašnjenja ljudskog bića na osnovu jednog jedinog elementa. Tako se u filozofskoj psihologiji javlja materijalizam koji tvrdi da ljudsko biće nije ništa drugo do materija. Slično se generira i idealistička tendencija, koja čitavu ljudskom biću nastoji dati duhovno objašnjenje.

Konačno, objašnjenje ljudskog bića na temelju dvaju elemenata, duhovnog i materijalnog, najbolju formulaciju našlo je u djelu

muslimanskog filozofa Mulla Sadra Širazija. Ovaj veliki filozof vidio je supstancijalno kretanje u srcu prirode. Ovo kretanje primarni je izvor svih osjetilnih kretanja koja se događaju u prirodi. Ono je most koji je Mulla Sadra otkrio između materije i duše. Materija kroza svoje supstancijalno kretanje slijedi usavršavanje svoje egzistencije i nastavlja to usavršavanje, sve dok ne bude oslobođena materijalnosti pod određenim uvjetima i postane nematerijalno, tj. duhovno biće. Dakle, ne postoji nikakav jaz između duhovnosti i materijalnosti. Zapravo, to su dvije razine egzistencije. Unatoč činjenici da je duša nematerijalna, ona ipak ima materijalne veze s obzirom na to da predstavlja najviši stepen upotpunjenosti materije u njezinom supstancijalnom kretanju.

U svjetlu ovoga možemo shvatiti odnos između duše i tijela. Poznato je da um i tijelo razmjenjuju utjecaje, stoga što um nije odvojen od materije dubokim jazom, kako je to Descartes zamišljao, kada je smatrao nužnim negirati njihov međusobni utjecaj i pretpostavio njihov paralelizam. Zapravo, sam um nije ništa drugo do materijalna slika koja je superiorna materiji samo usljed supstancijalnoga kretanja. Drugim riječima, razlika između materijalnosti i duhovnosti samo je stvar stepena, kao što je to i između toplog i vrućeg objekta.

Međutim, ovo ne znači da je duša produkt materije i jedna od njezinih posljedica. Duša je produkt supstancijalnoga kretanja koje ne polazi od same materije. Razlog je taj što je svako kretanje postepeno pojavljivanje, emergencija stvari iz potencijalnosti u aktualnost, kako smo to pokazali u našoj diskusiji o razvoju u skladu s dijalektikom. Potencijalnost ne može proizvesti aktualnost i vjerovatno ne može proizvesti niti egzistenciju. Prema tome, supstancijalno kretanje ima svoj uzrok izvan materije koja se kreće. Duša, koja je sasvim različita od materijalne strane ljudskog bića, produkt je ovoga kretanja. A što se tiče samog tog kretanja, ono je most između materijalnosti i duhovnosti.

Uvjetovani refleksi i znanje

Naše neslaganje s marksistima nije ograničeno samo na njihovo materijalističko poimanje znanja, jer čak i kada bi filozofska slika umskog života bila glavna razlika neslaganja među nama, još uvijek ostaje neslaganje s njima po pitanju opsega odnosa između spoznaje i svijesti s društvenim okolnostima i vanjskim, materijalnim uvjetima. Marksisti vjeruju da je društveni život ljudskog bića ono što određuje njegovu svjest, odnosno umski život (misli i ideje), te da se te misli ili ideje razvijaju u skladu s društvenim i materijalnim prilikama. Ali, budući da se ove okolnosti razvijaju u skladu s ekonomskim faktorima, to su ekonomski faktori primarni faktori iza intelektualnog razvoja.

Georges Politzer pokušao je uspostaviti ovu marksističku teoriju na temelju naučnog principa. U tu svrhu krenuo je od uvjetovanog refleksnog djelovanja. Kako bismo ispravno shvatili njegovo viđenje, moramo reći nešto o uvjetovanom refleksnom djelovanju. Ovu vrstu djelovanja otkrio je Ivan Petrovič Pavlov, kada je pokušao sakupiti pseću pljuvačku iz jedne od psećih žlijezda. Kako bi to uradio, proveo je specifičan eksperiment. Eksperiment se sastojao, u suštini, u tome da psu da hranu kako bi prouzrokovao lučenje pljuvačke. Pritom, primjetio je da pljuvačka počinje teći kod utreniranog psa još prije nego što hranu zaista i dođe u usta psa. Naime, pas je vidio posudu s hranom ili je osjetio dolazak osobe koja ga inače hrani. Jasno je da se pojavljivanje osobe ili zvuk njenih koraka ne mogu smatrati prirodnim stimulansom za ovu reakciju, kao što je stavljanje hrane u usta psa. Jedina mogućnost jeste da se ove stvari dovode u vezu s prirodnom reakcijom tokom dugotrajnog eksperimentiranja, tako da ih se ne može uzeti za početne znakove stvarnog stimulansa.

Prema ovom viđenju, lučenje pljuvačke kada hrana dospije u usta psa prirodna je refleksna reakcija koju stvara prirodni stimulans. Što

se, pak, tiče lučenja pljuvačke, kada se čuvar psa približava ili ga pas vidi, to je uvjetovana refleksna aktivnost koju stvara uvjetovani stimulans koji igra ulogu znaka ili simbola prirodnog stimulansa. Da nije uvjetovan prirodnim stimulansom, ne bi izazivao reakciju.

Usljed sličnih uvjetnih operacija, živa bića stekla su svoj prvi sistem znakova. U ovom sistemu uvjetovani stimulansi igraju ulogu ukazivanja na prirodne stimulanse te izazivanja reakcija primjerenih prirodnim stimulansima. Nakon ovoga pojavio se drugi sistem znakova. U ovom sistemu uvjetovani stimulansi iz prvog sistema zamijenjeni su sekundarnim znakovima samih sebe koje su uvjetovali u ponovljenim iskustvima. Time je postalo moguće proizvesti reakciju ili refleksnu akciju putem sekundarnog znaka, zahvaljujući činjenici da je taj znak već uvjetovan primarnim znakom. Slično tome, sistem primarnih znakova omogućio je izazivanje iste reakcije putem primarnog znaka, zbog činjenice da je ovaj znak već uvjetovan prirodnim stimulansom. Jezik se smatra sekundarnim znakom u sistemu sekundarnih znakova.

Ovo je teorija koju je dao fiziolog Pavlov. Bihevizizam je iskoristio ovu teoriju, predstavljajući umski život čovjeka kao refleksivne činove. Prema tome, čin mišljenja zapravo je sastavljen od niza unutarnjih lingvističkih reakcija izazvanih vanjskim podražajem. Ovim bihevizizam objašnjava misao na isti način na koji objašnjava i čin lučenja pljuvačke kod psa kada čuje stope gazde. Budući da je lučenje fiziološka reakcija na uvjetovani podražaj, koji je u ovom slučaju koračanje gazde, tako je i misao fiziološka reakcija na uvjetovani podražaj, kao što je, naprimjer, jezik, koji je, sa svoje strane, uvjetovan prirodnim podražajem.

Međutim, jasno je da fiziološki eksperimenti s uvjetovanim refleksnim akcijama ne mogu dokazati da je refleksna akcija bit znanja te stvarni sadržaj akcija, činova znanja, budući da je moguće da znanje ima zbilju izvan granica eksperimentalnog.

Uz ovo treba dodati i to da slijeđenjem gledišta, prema kojem su misli tek uvjetovane reakcije, biheviorizam uništava samog sebe i eliminira svoju mogućnost da otkrije objektivnu zbilju i ustanovi vrijednost ne samo svih misli već i samog biheviorizma, zato što je i on sam ideja podložna biheviorističkom objašnjenju. Naime, biheviorističko objašnjenje ljudske misli ima značajan utjecaj na teoriju znanja, utvrđivanje vrijednosti znanja te mjere u kojoj je znanje sposobno otkriti zbilju. Prema biheviorističkom objašnjenju, znanje nije ništa više do nužna reakcija na uvjetovani podražaj. Primjer ovoga jeste lučenje pljuvačke u ustima psa u Pavlovljevim eksperimentima. Znanje, prema tome, nije rezultat dokaza i demonstracije. Kao posljedica toga, sve znanje postaje zapravo izražaj prisutnosti uvjetovanog podražaja tog znanja, a ne izražaj prisutnosti njegova sadržaja u vanjskoj zbilji. Međutim, sama bihevioristička slika ne može biti izuzetak ovom općem pravilu i ne razlikuje se od svih drugih ideja u smislu da je pod utjecajem biheviorističkog objašnjenja po pitanju redukcije njene vrijednosti te nemogućnosti da bude predmet ispitivanja u bilo kojoj formi.

Međutim, istina je upravo suprotna ovom biheviorističkom viđenju. Znanje i misao nisu, kako to bihevioristi tvrde, fiziološki činovi koji reflektiraju uvjetovane podražaje, kao što je to slučaj s lučenjem pljuvačke. Zapravo, samo lučenje pljuvačke ukazuje na nešto drugo nego što je to puka refleksna reakcija; ono ukazuje na znanje. To znanje razlog je zbog kojega uvjetovani podražaj izaziva refleksivnu reakciju. Prema tome, znanje je zbilja iza reakcija uvjetovanih podražaja, a ne forma tih reakcija. Drugim riječima, lučenje pljuvačke kod psa pri prisutnosti uvjetovanih podražaja nije tek mehanički čin, kako bi to bihevioristi željeli. Zapravo, ono je rezultat znanja psa o značenju uvjetovanog podražaja. Stope gazde praćene dolaskom hrane kroz ponovljene eksperimente ukazuju na hranu. Time je pas shvatio da

hrana uvijek dolazi kada i zvuk koraka gazde. Prema tome, pas luči pljuvačku kao priprema za situaciju na čiji dolazak ukazuje uvjetovani podražaj. Slično tome, dojenče se čini opuštenim i smirenim kada ga dojlja pripremi za dojenje. Ista stvar događa se kada dojenče zna da ona dolazi. Ovo opuštanje i smirenost nisu tek fiziološki čin koji rezultira iz vanjske stvari pridružene prirodnom uzroku. Zapravo, ono je rezultat dojenčeva znanja o značenju uvjetovanog podražaja, budući da se ono tada priprema za dojenje i osjeća opušteno. Iz ovog razloga nalazimo razliku u stepenu opuštenosti između opuštenosti uzrokovane samim prirodnim podražajem i opuštenosti uzrokovane uvjetovanim podražajem. Naime, u prvom slučaju radi se o autentičnoj opuštenosti, a u drugom o opuštenosti zasnovanoj na nadi i očekivanju.

Moguće je naučno dokazati neadekvatnost biheviorističkog objašnjenja misli. To je moguće uraditi uz pomoć eksperimenata na kojima je utemeljeno Gestalt-učenje u psihologiji. Ovi eksperimenti dokazali su da je nemoguće objasniti bit znanja na čisto biheviorističkom temelju te kao puku reakciju na materijalne podražaje čije poruke mozak prima u obliku niza zasebnih neuroloških podražaja. Zapravo, kako bismo dali potpuno objašnjenje biti znanja, moramo prihvatiti postojanje uma te pozitivnu i aktivnu ulogu koju on igra iza neuroloških reakcija i odgovora koje izazivaju podražaji. Uzmimo kao primjer osjetilnu percepciju. Gestalt-eksperimenti jasno su pokazali da naše viđenje boja i svojstava stvari u velikoj mjeri ovisi o općem vizualnom prizoru na koji nailazimo te pozadini koja okružuje te stvari. Tako, možemo vidjeti dvije linije kao paralelne ili kao jednake u grupi linija na koje nailazimo kao situaciju i kao cjelinu čiji se dijelovi drži skupa. Zatim, u sljedećoj grupi, iste te linije više se ne čine paralelnim niti jednakim. Naime, cjelokupna situacija na koju naša vizuelna percepcija nailazi u ovom drugom slučaju

potpuno je različita od prethodne. Ovo jasno kazuje da je naša percepcija primarno fokusirana na cjelinu. Mi vizuelno percipiramo dijelove samo u kontekstu naše percepciji cjeline. Iz tog razloga naša osjetilna percepcija nekog dijela varira u skladu s cjelinom ili grupom koja sadrži taj dio. Prema tome, postoji poredak odnosa među stvarima koji dijeli stvari u grupe, određuje mjesto svake stvari u odnosu na njenu specifičnu grupu te razvija naše viđenje stvari u skladu s grupom kojoj pripada. Naše znanje o stvarima unutar ovog poretka nije predmet niti biheviorističkog objašnjenja niti je moguće reći da predstavlja materijalnu reakciju ili tjelesno stanje prouzrokovano specifičnim podražajem. Ako bi se, zapravo, radilo o tjelesnom stanju ili materijalnom fenomenu koji stvara mozak, ne bismo bili kadri percipirati stvari vizualno kao uređenu cjelinu čiji su djelovi međusobno povezani na specifičan način, tako da bi naša percepcija tih dijelova bila različita kada ih percipiramo u drugim odnosima. Naime, sve znanje koje dolazi do mozga sastoji se od grupe poruka podijeljenih u niz zasebnih neuroloških podražaja koji dolaze do mozga iz različitih organa tijela. Kako onda možemo znati poredak odnosa među stvarima i kako je moguće da znanje bude primarno fokusirano na cjelinu, tako da ne znamo stvari osim unutar čvrsto združene cjeline umjesto da ih spoznajemo zasebno onako kako dolaze do mozga? Kako bi sve ovo bilo moguće da ne postoji aktivna, pozitivna uloga koju igra um iza reakcija i zasebnih tjelesnih stanja? Drugim riječima, vanjske stvari mogu slati različite poruke umu. Prema gledištu biheviorizma, ove poruke naše su reakcije na vanjske podražaje. Možda biheviorizam želi reći da su takve reakcije ili materijalne poruke koje prolaze kroz nerve do mozga same po sebi stvarni sadržaj našeg znanja. Ali, šta će onda biheviorizam reći o našem znanju o poretku odnosa među stvarima koje nam omogućava da percipiramo prije svega cjelinu kao

jedinstvo dijelova u skladu s tim odnosima, iako sam taj poredak odnosa nije ništa materijalno što bi moglo proizvesti materijalnu reakciju u tijelu mislioca ili specifičnu tjelesnu reakciju ili stanje? Prema tome, ne možemo objasniti naše znanje ovog poretka a, prema tome, ni naše znanje stvari unutar ovog poretka na čisto biheviorističkim osnovama.

Marksizam je usvojio Pavlovljevu teoriju i izveo iz nje sljedeće zaključke. Prvi, svijest se razvija u skladu s vanjskim okolnostima. Naime, prema ovom shvatanju, ona je produkt uvjetovanih refleksnih akcija koje proizvode vanjski podražaji. Georges Politzer iznosi sljedeći stav:

“Ovom metodom Pavlov je dokazao da ono što primarno određuje ljudsku svijest nije organski sistem. Sasvim suprotno, ovo određivanje čini društvo u kojem ljudska bića opstojte te znanje koje ljudska bića stječu u ovom društvu. Prema tome, društvene okolnosti u životu predstavljaju stvarne organizatore umskog, organskog života.”

Drugi je zaključak: rođenje jezika bio je fundamentalni događaj koji je ljudska bića izdigao na razinu misli. Ovo se dogodilo iz razloga što je misao o stvari u umu tek rezultat vanjskog uvjetovanog podražaja. Prema tome, ljudsko biće ne bi bilo u stanju imati misao o bilo čemu da nije činjenice da su neki instrumenti, kao što je jezik, igrali ulogu uvjetovanog podražaja. Slijedi Staljinov citat:

“Kaže se da misli nastaju u duši ljudskog bića prije nego što se izraze jezikom te da se stvaraju bez upotrebe instrumenta jezika. Međutim, ovo je u potpunosti pogrešno viđenje. Bez obzira na to šta su misli koje nastaju u ljudskoj duši, one ne mogu nastati niti biti usmjerene osim na temelju lingvističkih instrumenata. Jezik je, stoga, direktna zbilja misli.”¹²

¹² *Ibid.*, str. 77.

Mi se razlikujemo od marksista po objema tačkama. Mi ne priznajemo instrumentalnost u ljudskom znanju. Misli i znanje nisu tek refleksne reakcije prouzrokovane vanjskim okruženjem, kako to bihevioristi tvrde. Štaviše, one nisu produkt takvih reakcija koje su određene vanjskim okruženjem i koje se razvijaju u skladu s ovim okruženjem, kako to marksisti vjeruju.

Pojasnit ćemo ovo sljedećim eksperimentom. Hasan i Amar susreću se u subotu. Na kratko porazgovaraju, a zatim se razidu. Hasan kaže Amaru sljedeće: "Čekaj me sljedećeg petka ujutro kod svoje kuće." Zatim se razilaze. Svaki od njih vraća se svom svakodnevnom uobičajenom životu. Nakon nekoliko dana, vrijeme je za sljedeći susret. Svaki od njih prisjeća se svog dogovora i shvata svoj položaj drukčije od načina na koji ga shvata onaj drugi. Amar ostaje kući i čeka, dok Hasan napušta svoj dom i kreće u posjetu Amaru. Postavlja se pitanje šta je vanjski uvjetovani podražaj koji je prouzrokovao različito shvatanje kod svakog od njih, nekoliko dana nakon prvog susreta te u ovo specifično vrijeme? Ako su prethodni razgovori bili dovoljni za trenutnu stimulaciju, zašto se onda ove dvije osobe ne prisjećaju svih prethodnih razgovora koje su vodili? Dalje, zašto ovi razgovori ne igraju ulogu podražaja i uzroka?

Pogledajmo sljedeći primjer. Napuštate svoj dom nakon što ste stavili pismo u svoju torbu. Odlučni ste da ostavite ovo pismo u poštanski sandučić. Dok ste na putu prema školi, ugledate poštanski sandučić. Odmah shvatite da je potrebno da stavite pismo u nj te tako i učinite. Kasnije, možete naići na niz poštanskih sandučića a da oni uopće ne privuku vašu pažnju. Koji je podražaj prouzrokovao vaše shvatanje kada ste ugledali prvi

sandučić? Moglo bi se reći da je uzrok viđenje samog sandučića, budući da ste ga uvjetovali prirodnim podražajem. On je, prema tome, uvjetovani podražaj. Međutim, kako možemo objasniti naše zanemarivanje drugih sandučića? Dalje, zašto uvjetovanje nestaje kada je naša potreba zadovoljena?

U svjetlu gornjih primjera, znamo da je misao efikasna, pozitivna aktivnost duše a ne nešto što je na raspolaganju fizioloških reakcija. Slično, misao nije izravna zbilja uzroka, kako to marksisti tvrde. Zapravo, jezik je instrument za razmjenu misli. Međutim, on sam nije to što čini misli. To je razlog zbog kojega možemo misliti o nečemu, a istovremeno tražiti odgovarajuću riječ da to iskažemo. Ponovo, možemo misliti o nekoj temi, a istovremeno razgovarati o drugoj.

U našoj detaljnoj studiji o historijskom materijalizmu u radu *Naša ekonomija* ponudili smo obimnu kritiku marksističkih teorija ljudskog znanja, posebno odnosa znanja i društvenih i materijalnih okolnosti te objašnjenje znanja na temelju ekonomskih uvjeta. Slično tome, detaljno smo proučili marksističko viđenje prema kojem je misao produkt jezika i ovisi o njemu. Iz tog razloga smatramo da je ono što je napisano u prvom izdanju ove knjige dovoljno kao rekapitulacija naše detaljne studije u drugoj seriji, odnosno u knjizi *Naša ekonomija*.

Prema tome, društveni život i materijalni uvjeti ne određuju mehanički misli ljudi i svjesne osjećaje putem vanjskih podražaja. Uistinu, ljudsko biće može po volji oblikovati svoje misli u skladu sa zajednicom i okolinom, kako to psihološka škola funkcionalizma tvrdi, iz svog utjecaja putem Lamarckove¹³

¹³ Jean Baptiste Lamarck, francuski prirodnjak (1744–1829), osnivač je moderne beskičmenjačke zoologije. Skovao je riječi 'kičmenjak' i 'beskičmenjak'. Najpoznatiji je po svojoj teoriji evolucije. Iako nije bio prvi koji je predložio evolucijski razvoj živih bića, bio je prvi koji je hrabro i otvoreno govorio o gledištu da vrste nisu nepromjenjive. Živa bića koriste se nekim dijelovima

svojih tijela poprilično, dok se drugim koriste vrlo malo ili nikako. Oni dijelovi koji se dosta upotrebljavaju razvijaju se, a oni koji se upotrebljavaju manje zaostaju i odumiru. Razvoj i odumiranje kroz koji neki dio tijela prođe prenosi se na potomstvo. Dakle, stečene se karakteristike nasljeđuju. Njegova najvažnija djela jesu: *Prirodopis beskičmenjaka* i *Zoološka filozofija*.

teorije evolucije u biologiji. Kako se živo biće organski adaptira u skladu sa svojom okolinom, tako se ono na isti način i idejno adaptira. Međutim, moramo znati i sljedeće. Prvo, takva adaptacija dio je reflektivnih misli čiji je zadatak organizacija vanjskog života. Međutim, ona ne može biti dio reflektivnih misli čiji je zadatak otkrivanje zbilje. Stoga, logički i matematički principi, kao i druge reflektivne misli, polaze iz uma i nisu oblikovane u skladu sa zahtjevima društvene zajednice. Da ovo nije tako, svakoj istini bila bi suđena apsolutna filozofska sumnja. Naime, ako su

sve reflektivne misli oblikovane određenim faktorima iz okruženja i ako bi se mijenjale u skladu s tim faktorima, tada nijedna misao ili istina ne bi mogla izbjeći promjenu i zamjenu.

Drugo, adaptacija praktičnih misli, prema zahtjevima i uvjetima zajednice, nije mehanička. Zapravo, radi se o slobodnom izboru. Ona raste iz ljudskih slobodnih motiva koji navode na kreaciju sistema koji je u skladu s okolinom i zajednicom. Ovim, suprotnost između škole funkcionalizma i škole instrumetalizma u psihologiji u potpunosti biva eliminirana.